

.....

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

.....

УДК 343.62

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.35>

В. П. Бойченко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ТА МОРАЛЬНОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанням особливостей генези кримінальних правопорушень проти суспільної моралі та моральності на теренах України. Дослідження кримінально-правової охорони суспільної моралі як соціально та історично детермінованого явища антропогенезу є складним процесом щодо вивчення соціальних передумов криміналізації таких злочинів, особливостей формування сучасної концепції кримінально-правової охорони та перспектив удосконалення відповідних норм. Моральність у кримінально-правовому сенсі це суспільні відносини, що формуються і розвиваються в суспільстві, задля забезпечення шанобливого ставлення одних людей до інших, сором'язливості, поваги до загальнолюдських цінностей, що утвердилися в суспільстві, недотримання яких особою призводить до громадського осуду і впливає на рівень культурного і духовного розвитку її як особистості. Під кримінально-правовою охороною розуміють заходи по забезпеченню безпеки існуючих суспільних відносин та інтересів та утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі шкідливих для особи, суспільства та держави правопорушень та встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

Зазначається, що повернення до витоків формування права, якими виступає культура у різних формах свого існування, забезпечує формування праворозуміння нового, сучасного рівня, здатного задовольнити як теорію, так і практику застосування права. Дослідження кримінально-правової охорони суспільної моралі є складним процесом щодо вивчення соціальних передумов криміналізації діянь, які посягають на безпеку моральних відносин, особливостей формування сучасної концепції кримінально-правової охорони суспільної моралі та перспектив удосконалення норм законодавства про кримінальні правопорушення відповідно до сучасної методології загальнотеоретичної юриспруденції.

Ключові слова: моральність, суспільна мораль, генезис, кримінальне законодавство, кримінальне правопорушення, періодизація законодавства.

Постановка проблеми. В результаті історичного та юридико-догматичного зіставлення знаків тексту права, конкретної діяльності та висновків, щодо праворозуміння норми, додаються нові значення семіотики права. [1, 196] А правові норми отримують антропологічну інтерпретацію внаслідок потреб в новій діяльності, заснованої на гуманістичних принципах,

необхідності підвищення ефективності засобів кримінально-правового захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна проблематика кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності досліджувалася в працях таких учених, як: Ю.В. Александров, П. П. Андрушко, В. О. Владіміров, П.І. Гришаєв, П.Ф. Грішанін, І.М. Даньшин, В.Т. Дзюба, С.Ф. Денисов, О.С. Капінус, О.В.Козаченко, В.С.Комісаров, О.І.Коробєєв,

О.В. Куделіч, В.В. Кузнецов, Л.С. Кучанська, В.М. Куц, А.В. Ландіна, І.П. Лановенко, В.А. Ломако, В.І. Меркулова, Г.І. Піщенко, Ю.Є. Пудовочкін, С.П. Репецький, Є.Л. Стрельцов, М.І. Трофимов, А.П. Тузов, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, А.Є. Шалагін, С.С. Яценко та ін.

Метою даної статті є розглянути передумови позиції законодавця, закріпленої у КК 2001 року з точки зору становлення ідеології та історичних передумов існування злочинів проти суспільної моралі та моральності.

Виклад основного матеріалу. Практично всі дослідники проблеми зосереджувалися на історичних та генетичних коренях формування системи протидії злочинам проти суспільної моралі та моральності на теренах України [2; 3; 4].

Виникають питання, пов'язані із періодизацією криміналізації цих діянь, характеристиками окремих складів та авторськими наративами аналізу моральності, що залежали від пануючої ідеології. Перша проблема пов'язана із періодизацією матеріалів.

Так, на думку С.В. Кудіна, етапами криміналізації кримінальних правопорушень проти моралі є: 1) перша половина X ст.; 2) друга половина X – перша чверть XII ст.; 3) друга чверть XII – перша половина XIV ст.; 4) друга половина XIV–V ст.; 5) кінець XV–VI ст.; 6) друга половина XVI – перша половина XVII ст. [5, 13-16]

С.Ф. Денисов виділяє дещо інші етапи розвитку кримінального законодавства України: 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.; 2) період Київської держави – XI–XV ст.; 3) Литовсько-польська доба – XV–XVI ст.; 4) доба козацька – XVI–XVIII ст.; 5) занепад козащини і українського життя – XVIII – до 1917 р.; 6) радянський період – 1917–1991 рр.; 7) українське відродження – 1991 р. – сьогодні [6,10].

С.П. Репецький визначив такі періоди розвитку кримінально-правової охорони суспільної моральності (вони є тотожними з періодами розвитку національного кримінального законодавства): 1) період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX – XIV ст.); 2) період Литовсько-Руської держави та Речі Поспо-

литі (XIV – перша половина XVII ст.); 3) період козацько-гетьманської держави (друга половина XVII – кінець XVIII ст.); 4) період перебуванні України під владою Російської та Австро-Угорської імперій (кінець XVIII – XIX ст.); 5) період творення Української незалежної держави, Української РСР та незалежної України (1917–2001 рр.); 6) сучасний період (з 2001 р. і дотепер) [7].

Дослідники окремих категорій кримінальних правопорушень надають ще більш цікаві класифікації. Так, А.В. Плотнікова пропонує умовно виділити певні періоди розвитку законодавства щодо протидії проституції та організації заняття проституцією: 1) період існування давньоруської державності, що характеризується сприйняттям проституції як гріховних стосунків за плату («блуд»); 2) період дії Соборного Уложення 1649 року, під час якого проституція заборонялась, але заходи, що застосовувалися, були спрямовані переважно на запобігання проституції і на покарання звідників; 3) період дії Військового артикулу Петра I, який діяв поряд із Уложенням 1649 року; 4) період прийняття кодифікованого джерела українського права – «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (1743 рік); 5) періоду (початок XVIII ст.) характерні впровадження спеціальних заходів з протидії заняттю проституцією, зокрема закриття змішаних бань з метою запобігання проституції; 6) період (1843–1917 рр.) характеризується фактичною легалізацією проституції. У містах поліція почала видавати офіційні дозволи на відкриття легальних публічних домів за французьким типом. У 1844 році були встановлені «Правила утримувачкам борделей», які були певною гарантією поліцейського та санітарного контролю за проституцією; 7) період після Жовтневого перевороту 1917 року, коли відбувся перехід від політики запобігання нелегальній проституції до репресій проти самих осіб, що надавали сексуальні послуги; 8) період, пов'язаний з прийняттям КК 1960 року, характеризується тим, що була встановлена відповідальність за тримання домів розпусти і зводництво; 9) сучасний період розвитку національного кримінального законодавства харак-

теризується виокремленням злочинів проти моральності в самостійну групу [8].

Комплексний аналіз проблематики генези законодавчого оформлення кримінальних правопорушень проти моральності та її догматичного аналізу, проведений В.І. Кузнецовим [9, 51], дозволив досліднику дійти наступних висновків: 1) відсутній чіткий єдиний критерій періодизації розвитку відповідальності за такі злочини; 2) встановлені такі критерії: за періодами розвитку вітчизняного кримінального законодавства, за об'єктом посягання та законодавчим закріпленням певного злочину; 3) окремі класифікації (Є.І. Кузьменко, І.А. Головка, А.В. Плотнікова) указаних етапів узагалі не мають критеріїв, що робить їх доволі сумнівними; 4) С.П. Репецький хоч безпосередньо й не визначив вказаний критерій, однак він логічно розуміється з тексту дослідження – періоди розвитку національного кримінального законодавства; 5) періодизація розвитку кримінально-правової охорони моральності в Україні була здійснена лише в роботі С.П. Репецького, хоч й було проведено ще одне дослідження (Л.С. Кучанська) питання історичного розвитку норм про кримінальну відповідальність за окремі злочини проти моральності; 6) установлена невідповідність періодизації розвитку кримінально-правової охорони моральності з класифікацією етапів розвитку кримінальної відповідальності за окремі злочини проти моральності.

Підтримуємо позицію В.В. Кузнецова, який за критерієм чинності основних правових джерел запропонував наступну періодизацію національного кримінального права та законодавства: 1) період Руської Правди (1017–1054 рр.); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 рр.;

7) період Військового артикулу Петра I 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складення проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період «Уставу благочиния, или полицейского» 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р.; 15) період Кримінального Уложення 1903 р.; 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УРСР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 р. [9, 52].

О.В. Козаченко вважає, що історію вітчизняного кримінального законодавства у відповідному напрямку слід розглядати у контексті розвитку українського суспільства, і при цьому виділяє такі етапи: давньоруський; середньовічний та постсередньовічний (польсько-литовський період; період входження українських земель до складу Російської держави; період радянської доби) [10]. Цей дослідник безпосередньо вказує на головні антропогенні фактори динаміки розвитку процесів кримінальної політики формування системи злочинів проти моральності, до яких відносить кризу праворозуміння детерміновану проблемою прав людини.

Сучасний рівень правничої науки вказує на певну тенденцію витіснення людини з юридичних характеристик права і заміну інформації про людину певними юридичними штампами і характеристиками, які відводять погляд дослідників від безпосередніх прав і інтересів людини як учасника суспільних відносин і акцентують увагу на юридичних конструкціях. Вирішення наукових проблем дослідження змісту і застосування прав людини традиційно супроводжується акцентуванням на етатистському змісті права, або в контексті визначення походження права, або в контексті забезпечення реалізації прав і свобод людиною і громадянином,

що безумовно слід визнати справедливим, але тільки за умови похідного характеру державного впливу на права та свободи людини з визнанням визначальними саме таких прав і свобод.

Слід зазначити також продуктивність ідеї О.В. Козаченко щодо того, що кримінальне право, форми його існування, представляє собою окрему систему артефактів, за якими може бути визнаний не тільки власне правовий, але й культурологічний характер [11]. Так, наприклад, нормативно-правові акти, які в першу чергу є артефактами, через які здійснюється передача інформації нормативного змісту (інформація спрямована на доведення до суб'єктів характеру поведінки, яка допускається, забороняється або приписується), а в другу – відображають рівень цивілізованості суспільства, в якому такі норми реалізуються, оскільки останні містять окремий механізм примусу, рівень цивілізованості якого повністю відповідає загальному рівню цивілізації.

Таким чином, кожний нормативний акт повинен відповідати вимогам свого інструментального призначення для регулювання суспільних відносин та відповідати окремому рівню цивілізаційного розвитку суспільства, в межах якого він діє. Причому, остання характеристика нормативного артефакту може генерувати поступальний розвиток суспільства, створювати умови гальмування динаміки зростання якості суспільних відносин. Право відображає рівень розвитку окремої цивілізації, віддзеркалюючи ті соціальні процеси, які формується в межах суспільства окремої історичної доби. Віддзеркалюючи властивості права дозволяють звернутися до нього з метою нового підходу до історичного дослідження формування окремих держав та соціальних структур. Періодизація історії людства на підставі аналізу правових встановлень окремої історичної доби не може і не повинна розглядатися в якості єдиної об'єктивної підстави, однак абстрагування від соціальних катаклізмів сконцентрує погляд на іншому ракурсі соціального буття більш гуманного змісту.

Режим реалізації права прямо пропорційний рівню як правової культури, так і загальної культури. Це питання набуває

особливого змісту в умовах реформування сучасної правової системи України, яке спрямоване на адаптування до власних соціальних умов правових встановлень, що формувалися в інших соціальних передумовах. Дослідження права у взаємозв'язку з культурою дає можливість сформувати чітку визначеність відношення правової системи України до основних векторів правового буття, формування яких фактично завершилось в планетарному масштабі. Необхідність визначення належності українського права до тих чи інших правових систем зумовлює можливість або неможливість імплементації правових встановлень із зовні. Від визначеності даного питання залежить рівень правопорядку, оскільки «чужі» правові встановлення, не адаптовані до власного соціального середовища, або ігноруються, або відверто порушуються на підставі незрозумілості мети їх застосування для суб'єктів права [12].

У новому КК України 2001 р. злочини проти моральності (ст. 297–304 КК України) та громадського порядку (ст. 293–296 КК України) фактично вперше за всю історію розвитку вітчизняного кримінального законодавства набули такого об'єднання у системі його Особливої частини (Розділ XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» Особливої частини КК України).

З одного боку, таке об'єднання в КК України 2001 року норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності в самостійний розділ зумовлено не тільки й не стільки даниною законодавчій традиції, скільки існуючим у суспільстві ставленням до громадського порядку та моральності, які на сучасному етапі розвитку держави потребують належного кримінально-правового захисту. З другого боку, не було враховано повною мірою традицій національного нормотворення та різноманітних зарубіжних моделей кримінально-правового захисту держави, суспільства та людини.

У цьому контексті є справедливою позиція більшості дослідників цієї теми, що такий підхід не є обґрунтованим, оскільки ще з давніх часів вітчизняний

законодавець робив непоодинокі спроби виокремити норми про кримінальну відповідальність за злочини проти моральності у відносно самостійну групу.

Загалом саме теза соціальної значущості особистісних проявів визначала характеристики злочинів проти моралі – від абсолютизації колективного суб'єкту до визначення значущості позицій окремих потерпілих.

Розглянувши більш докладно окремі склади злочинів, що стосуються моралі як об'єкта кримінально правової охорони, потрібно виділити їх у дві групи. Перша група – кримінальні правопорушення проти родини і моральності. Друга група – проти церкви [13].

Моральні норми, погляди та ідеали вважалися такими, що мають історичний характер, а їх відносини визначаються, зрештою, змінами економічної основи суспільства. Моральність розвивається під впливом політики, права, мистецтва, релігії та сама справляє на них певний вплив. На думку А. Захарової, теза про те, що у класовому суспільстві та чи інша етична система завжди слугує інтересам певних суспільних класів, має бути поставлена під сумнів. В демократичному суспільстві панівною мораллю є лише та мораль, котра слугує досягненню його спільного прогресивного розвитку [12, 59].

Висновки. Приходимо до висновку, що динаміка звернень до тематики «кримінально-правової охорони моральності» свідчить також про певні часові періоди, які відповідають оновленому законодавчому регулюванню відповідальності за відповідні злочини. На цьому фоні існуюча в літературі модель генези ідеологічних передумов становлення та формування системи злочинів проти моральності в українському законодавстві свідчить про певну систему чинників антропогенного характеру, які було пов'язано із переліком факторів зовнішнього та внутрішнього плану.

Список використаної літератури:

1. Гордієнко О. С. Семіотичні аспекти конкретизації права Правове життя сучас-

- ної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 78-80.
2. Ємець. О.М. Захист суспільної моралі від злочинних посягань. Київ, 2019. 560 с.
 3. Ландіна А.В. Охорона моральності за Кримінальним кодексом України. К, Юридична думка, 2013. 204 с.
 4. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 908 с.
 5. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К., 2001. 20 с.
 6. Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (ст. ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К., 1996. 18 с.
 7. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 К., 2010. 259 с.
 8. Плотнікова А. В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Х., 2010. 260 с.
 9. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності. дис...докт. юрид. наук : 12.00.08 / Київ, 2013. 450 с.
 10. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 Одеса, 2012. 38 с.
 11. Козаченко О. В. «Злочин» і «незлочин» в джерелах давньоруського кримінального права Новітні кримінально-правові дослідження 2015 : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 235-239.
 12. Захарова О.В. Адміністративно-правова охорона суспільної моралі в Україні. дис... канд. юр. наук (доктора філософії) 12.00.07 / Дніпро, 2019. 204 с.
 13. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Х., 2010. 205 с.

Boychenko V. Genesis of criminal offenses against public morality and morality in Ukraine

The article is devoted to the specifics of the genesis of criminal offenses against public morals and morality on the territory of Ukraine. The study of criminal-legal protection of public morality as a socially and historically determined phenomenon of anthropogenesis is a complex process regarding the study of the social prerequisites of the criminalization of such crimes, the features of the formation of the modern concept of criminal-legal protection, and the prospects for improving the relevant norms. Morality in the sense of criminal law is social relations that are formed and developed in society in order to ensure the respectful attitude of some people to others, shyness, respect for universal human values established in society, non-observance of which by a person leads to public condemnation and affects the level of cultural and spiritual development of her as an individual. Criminal law protection means measures to ensure the safety of existing social relations and interests and to prevent citizens from criminal offenses by defining in the criminal law offenses harmful to the person, society and the state and establishing criminal punishments and other measures of criminal law influence for their commission.

It is noted that the return to the origins of the formation of law, represented by culture in various forms of its existence, ensures the formation of legal understanding of a new, modern level, capable of satisfying both the theory and practice of law application. The study of the criminal-legal protection of public morality is a complex process regarding the study of the social prerequisites of the criminalization of acts that encroach on the safety of moral relations, the features of the formation of the modern concept of the criminal-legal protection of public morality, and the prospects for improving the norms of legislation on criminal offenses in accordance with the modern methodology of general theoretical jurisprudence.

Key words: *morality, social morality, genesis, criminal legislation, criminal offense, periodization of legislation.*